

Julijana Visočnik*

Didaktični potencial epigrafskih spomenikov – nekaj primerov iz slovenskega prostora

*The didactic potential of epigraphic monuments –
a few examples from the Slovenian territory*

Izvleček

Pouk latinščine v Sloveniji in drugod po svetu je že nekaj časa na preizkušnji, saj potrošniška družba, v kateri živimo, nima veliko posluha za klasično izobrazbo, ki pač ni naravnana pridobitniško. Učitelji morajo tako uporabiti vsa razpoložljiva sredstva, da pritegnejo učence in dijake. Še neizkoriščen didaktični pripomoček predstavljajo latinski napisi, ki so jih Rimljani zapustili po vsem imperiju. Avtorica predstavi nekaj primerov latinskih napisov (nagrobni in votivnih) s slovenskega prostora, ki bi jih bilo mogoče porabiti pri pouku latinščine. Ta pa bi s tem postal bolj privlačen, saj bi osebe na spomenikih zelo živo vstale pred učenci in dijaki ter povedale vsaj del svoje življenjske zgodbe.

Abstract

Latin lessons in Slovenia and around the world have for quite some time been facing problems since the consumer society we live in does not place a great deal of value on classical education, which is not very profit-orientated. Teachers are thus forced to use every available means to attract pupils and students. Latin inscriptions left by the Romans around their empire represent a hitherto unused teaching aid. The author shows a number of examples of Latin inscriptions (on graves and votive objects) from Slovenia, which could be used in Latin lessons. These would become more attractive as the people on gravestones would then come to life in front of the students and tell them at least a part of their story.

Ključne besede: epigrafika, latinski napisi, antika na Slovenskem, didaktika.

Key words: epigraphy, Latin inscriptions, Antiquity in Slovenia, didactics.

Uvod

Spomladi leta 2009 sem sodelovala na seminarju za učitelje latinščine s predavanjem na temo možnosti, ki jih prav tem učiteljem ponujajo latinski napisi, ki jih je mogoče najti v skoraj vsakem slovenskem mestu kakor tudi po vsem nekdanjem rim-

* doc. dr. Julijana Visočnik, Nadškofijski arhiv Ljubljana, e-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

skem imperiju. Že samo pravkar navedeno dejstvo predstavlja privlačen atribut antičnih latinskih napisov, ki s svojo »univerzalnostjo« še vedno navdušujejo. A navdušujejo tiste, ki jih poznajo podrobneje, saj bežna srečanja niso dovolj, da bi tovrstni spomeniki osvojili naša srca. Ker smo se študenti klasične filologije med študijem ob epigrafiki komaj kdaj ustavili, bi tako kot učitelji težko izkoriščali možnosti, ki nam jih ta veda (za nekatere še vedno samo pomožna zgodovinska veda) in predmeti njenega proučevanja ponujajo. Še več, nemalo ljudi s klasično izobrazbo ima do epigrafike vsaj zelo zadržan ali pokroviteljski odnos,¹ saj vendarle govorimo le o nekaj vrsticah napisa ali celo samo o nekaj črkah, iz katerih sicer res ni mogoče sestaviti »filozofske razprave«, lahko pa se zapolni marsikateri manjkajoči delček v mozaiku rimske (provincialne) zgodovine.

Eden največjih epigrafikov sodobnega časa Gèza Alföldy je svoja predavanja na temo epigrafike rad začel s stavkom: »Epigrafika je krona humanističnih študij!« Na prvi pogled se ta izjava zdi pretirana, a jo lahko podkrepimo (kakor jo je tudi sam avtor) z mnogimi argumenti. Vsebina napisov je zelo raznovrstna, epigrafik mora tako obvladati številna področja rimske zgodovine: od socialne, gospodarske, vojaške, demografije, kulte, grafite, nagrobne napise v verzih itd. Epigrafika s svojo metodologijo omogoča transkripcijo in dešifriranje številnih fragmentarno ohranjenih napisov, ki pa pogosto prav bistveno pripomorejo k razjasnitvi posameznih zgodovinskih ugank. Nekako v tej smeri je potekala njegova argumentacija, ki ji bomo poskusili slediti tudi na tem mestu. Pa ne zato, ker bi želeli dokazati, da je epigrafika res krona humanističnih študij, temveč zato, ker imamo namen izpostaviti možnosti, ki jih napisi ponujajo učiteljem, a pogosto ostajajo neizkoriščene.

Vsi učitelji so v današnjem času, ki je prepoln izjemno lahko dosegljivih informacij, postavljeni pred vsakodnevni izziv: kako pritegniti učence, kako jih animirati, kako vzbuditi njihovo zanimanje. Še pred veliko težjo nalogo so vsi tisti, ki poučujejo »obskurne« predmete, kamor bi po zdajšnjem pojmovanju zlahka uvrstili tudi mrtve jezike z latinščino na čelu. Konkretno ostaline, ki jih je rimska (latinska) kultura pustila na naših tleh, pri tem predstavljajo dodaten učni pripomoček, ki nas popelje v nekdanj zelo pisan svet »rimskega in latinskega«. Učenje latinščine je sestavljeno iz dveh vidikov: učenje samega jezika, ki zahteva nemalo drila, in prek jezika spoznavanje kulturno civilizacijskih vsebin rimske kulture. Napise je mogoče porabiti pri obeh delih, so pa gotovo bolj uporabni za spoznavanje rimske kulture in načina življenja. Ker pa nekateri napisi vsebujejo tudi slovnične posebnosti, jih je v ilustracijo mogoče pokazati tudi pri učenju samega jezika. V nadaljevanju bomo tako pokazali nekaj primerov, ki bi lahko učitelja spodbudili, da odpelje svoje učence na strokovno ekskurzijo v bližnji lapidarij in popestri pouk latinščine z bolj ali manj običajnimi spomeniki z

1 Med učitelji latinščine s svojimi prizadevanji veliko izjemo predstavlja A. Pirkmajer Slokan, prim. Aleksandra Pirkmajer Slokan, *Sprehod po rimskem lapidariju Narodnega muzeja Slovenije: vodnik za mlade*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011. Aleksandra Pirkmajer Slokan, *Epigrafska delavnica Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, Posodobitve pouka v gimnazijski praksi*. Latinščina, Ljubljana 2010, str. 55–87.

latinskimi napisi, ki pa so vendar zelo izpovedni in kar ne nehajo govoriti o času, v katerem je bila latinščina še kako živa.

Poznavanje klasične epigrafske literature in korpusov je za popestritev pouka z latinskimi napisi nujna; pri tem ne gre pozabiti na znamenite izdaje napisov: CIL, ILJug, AIJ, RINMS,² in v novejšem času tudi epigrafske baze, s pomočjo katerih so nam napisi s celotnega rimskega imperija prav na doseg roke. Rimska (http://www.edr-edr.it/Italiano/index_it.php), heidelberška (<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?lang=de>), frankfurtska (http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php) baza ter lupa (<http://www.ubi-erat-lupa.org/simplesearch.php>) so nam s svojimi iskalniki v veliko pomoč pri zbiranju konkretnih primerov od blizu in daleč, s katerimi bi želeli osvetliti kak del rimske kulture, civilizacije in seveda jezika.

Epigrafski spomeniki ter spoznavanje kulture in civilizacije

A) *Kulti, verovanje, »vedeževanje«*

Pri pouku latinščine se pogosto srečujemo z mitologijo, božanstvi, kulti in podobnim. Tovrstne vsebine imajo tudi nalogo, da popestrijo načeloma monotono in togo učenje mrtvega jezika. Pri tem so lahko nadvse uspešne; pisan svet grško-rimskih bogov, ki so zelo človeški, še vedno razburja domišljijo. Pri tem pa pogosto pozabljamo na možnosti, ki jih odpirajo oltarji z napisi, ki jih je rimska civilizacija pustila na naših tleh. Z njihovo pomočjo namreč ne samo, da lahko učence in dijake seznanimo z božanstvi, ki so jih častili v Rimu ter po vsem Rimskem imperiju, z njimi jih lahko tudi vpeljemo v svet konkretnih religioznih praks, ki so jih izvajali prebivalci imperija. Govorimo o opravljanju pitnih in žgalnih daritev, obhajanju praznikov, ki so bili posvečeni določenemu božanstvu, pokažejo se običaji, do katerih se je mogoče dokopati prav prek votivnih spomenikov. Omenjeni oltarji, včasih tudi nagrobniki, nam tako ponudijo izhodiščne točke za razlago o tem pomembnem delu rimske kulture, ki jo je mogoče podkrepiti z domačimi konkretnimi primeri. Verovanje in čaščenje bogov na ta način postane veliko bolj oprijemljivo, kot če o njem samo beremo, saj pred nami dejansko stojijo ostanki tedanjega obredja.

1. Oltar posvečen Jupiteru, Najboljšemu in Največjemu

ILJug 1189³

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

C(aius) Iulius

Cerialis

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Prevod: Jupiteru, Najboljšemu in Največjemu. Gaj Julij Cerialis je izpolnil obljubo rad in po pravici.

² Glej seznam literature.

³ Za potrebe objave tega prispevka navajam le temeljno objavo napisa (npr. v enem od korpusov).

2. Oltar, posvečen Jupitru, Najboljšemu in Največjemu, ter Celeji in Noreji CIL III 5188

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) e[^]t Cel(eiae)

e[^]t Noreiae

sanct(a)e Rufi(us)

Senilis, b(ene)[^]f(iciarius) co(n)s(ularis),

5 *pro se e[^]t suis*

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Prevod: Jupitru, Najboljšemu in Največjemu, Celeji in sveti Noreji zase in za svoje. Rufij Senilis, konzularjev beneficiarij, je izpolnil obljubo rad in po pravici.

Oltarji, posvečeni Jupitru, Najboljšemu in Največjemu, veljajo za najpogostejše med votivnimi spomeniki v rimskem imperiju, kar ne preseneča, saj je takšen primat Jupitru kot vrhovnemu božanstvu tudi pripadal. K temu lahko dodamo še dejstvo, da je Jupiter veljal tudi za vrhovno državno božanstvo. K njegovemu čaščenju pa so bili zavezani razni državni uradniki, med njimi tudi vojaki, v našem primeru beneficiariji. Beneficiarska postaja v Celeji (pa tudi podobne drugod po rimskem imperiju) z več kot tridesetimi oltarji, ki so v veliki meri posvečeni prav Jupitru, nam to gotovo potrjuje.

Poleg »pravih (čistokrvnih)« rimskih božanstev pa na votivnih arah srečamo tudi lokalno omejene boginje in bogove, ki pa so jih Rimljani vendarle sprejeli v svoj panteon.⁴ Primera Celeje in Noreje (glej zgoraj) kot boginj, ki sta kljub svojemu lokalnemu, noriškemu značaju dobili mesto ob boku samega Jupitra, sta za Norik reprezentativna. Ob tem se seveda lahko navežemo na obe mesti: Celejo (*Celeia*) in Norejo (*Noreia*), od katerih slednje kljub pomembnosti še vedno ostaja nelocirano.⁵

3. Nagrobna plošča za Avla Vederno Maksima

ILJug 393

D(is) m(anibus)

Aulo Vede[^]rn(a)e

Maximo hari-

spici an(norum) LXXV et

5 *Masculinia[^]e R[^]esec-*

tae coniug(i) an(norum) XL

A[^]ul(us) Vederna Ma-

ximinus paren[^]tib(us) e[^]t

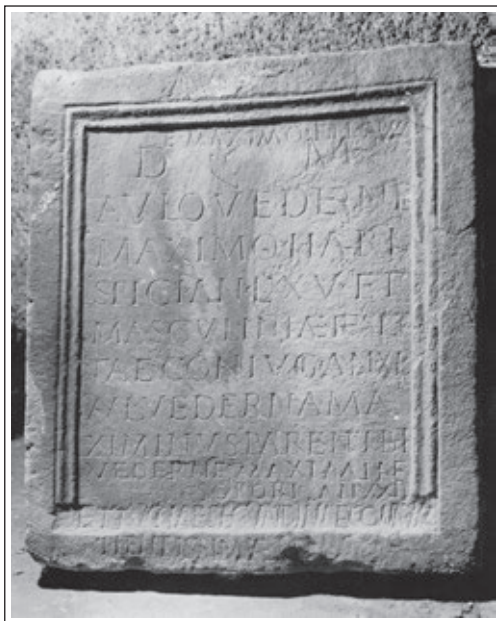
Vedern[^]a[^]e Maximin[^]a[^]e

4 Prim. Marjeta Šašel Kos, Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999.

5 Marjeta Šašel Kos, Noreja – nerešena uganka = Noreia – an unsolved enigma, *Arheo : arheološka obvestila : glasilo Slovenskega arheološkega društva*, 27, 2010, str. 81–90.

Oltar, posvečen Jupitru, Najboljšemu
in Največjemu, ter Celeji in Noreji.
(Fototeka Inštituta za arheologijo
ZRC SAZU)

Nagrobna plošča za Avla Vederno Maksima.
(Fototeka Inštituta za arheologijo
ZRC SAZU)

10 *sorori an(norum) XXII*
et Tucciae Secundinae con(iugi) a(nnorum) X[^]X[^]X
pientissima^e

e[^]t Maximo fil(io) a[^]n(norum) XXX.⁶

Prevod: Božanskim Manom. Haruspiku Avlu Vederni Maksimu, staremu 75 let, in ženi Maskuliniji Resekti, stari 40 let. Avel Vederna Maksimin staršem in sestri Vederni Maksimini, stari 22 let, ter najbolj predani ženi Tukciji Sekundini, stari 30 let.

Naslednji zanimiv primer je nagrobni spomenik za Avla Vederno Maksima, ki je v Celeji opravljal funkcijo harispika (haruspika). Morda bi ga lahko obravnavali kot tujca na tem prostoru, saj njegove ime, pa tudi večina, ki jo je obvladal, govorita v prid etruščanskemu izvoru. On sam ali njegovi predniki so se morali tako priseliti iz Etrurije v južni Norik, kjer je Avel nadaljeval družinsko obrt. Etrurija je bila namreč znana kot domovina te večine, ki so jo gojili predvsem posamezniki etruščanskega

6 Ta del napisa je sicer vklesan nad prvo vrstico z manjšimi črkami, a ga je na to mesto težko transkribirati.

izvora. Ti so se torej ukvarjali z neke vrste vedeževanjem ali bolj rečeno z napovedovanjem prihodnosti, ki so jo določevali s pomočjo analize notranjih organov ali s pomočjo bliska in groma.⁷ Potek tega postopka in podrobnosti v zvezi z njim bi utegnile prepričati in pritegniti tudi najbolj zahtevne slušatelje.

B) Vojska

Sloves rimske vojske je prek številnih filmskih, knjižnih in upodobitev v video igrah gotovo prišel tudi do otrok in mladostnikov, ki bi želeli slišati več o eni najbolj discipliniranih vojaških organizacij v vsej zgodovini človeštva. Pripadniki prav te vojske pa so bili govorci jezika, ki se odlikuje s podobnimi kvalitetai kot rimska vojska, namreč z dobro (slovnico) strukturo, organiziranostjo, jedrnatostjo in strogimi pravili. Morda si lahko celo fenomen rimske vojaške organiziranosti bolje razložimo, če poznamo vsaj ogrode latinske slovnice. Jezik, ki so ga Rimljani uporabljali za sporazumevanje, gotovo osvetljuje njihov značaj, njihovo naravo. Prav to pa je mogoče videti tudi v njihovi vojski, ki je v veliki meri zaslužna za osvojitve tako velikega imperija. Nagrobniki za rimske legionarje ali pripadnike pomožnih čet niso redki; ustroj vojske pa osvetlujejo tudi oltarji, ki so jih razni vojaki dali postaviti ali med vojaško službo, še pogosteje pa po srečnem zaključku okoli dvajset let trajajoče vojaške obveznosti. Na omenjenih spomenikih so zapisane usode (ali vsaj njihovi delčki) posameznikov, ki so velik del svojega življenja preživeli v vojaški enoti. Na ta način lahko sledimo vojaškim enotam in njihovim premikom, prepoznamo posamezne legije, kohorte ali ale ter se poučimo tudi o funkcijah, ki so jih vojaki opravljali. Iskati je mogoče paralele v delovanju vojske pred dva tisoč leti in danes, vzporednice v strukturi, činih, opravi itd.

4. Nagrobna stela za Avrelija Justina, vojaka Druge italške legije

CIL III 5218, CIL III 11691

D(is) M(anibus).

Aur(elio) Iustino milⁱiti

leg(ionis) II Ital(icae) o(bito) in exp(editione)

Daccisca (!) aⁿ(norum) XXII

5 *Aur(elius) Verinus vet(eranus) e^t*

*Mess(ia) Quartina pa-
rentes fecerunt.*

Prevod: Božanskim Manom. Avreliju Justinu, vojaku Druge italške legije, ki je umrl star 23 let na dačanskem pohodu, sta postavila nagrobnik starša, Avrelij Verin, veteran, in Mesija Kvartina.

7 Julijana Visočnik, Foreigners in the area of Celeia, *Classica et Christiana: Anuar al Centrului de Studii Clasice și Creștine = Periodico annuale del Centro di Studi Classici e Cristiani*, 9, 2014, št. 1, str. 290.

Nagrobna stela za Avrelija Justina, vojaka Druge italške legije. (Fototeka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU)

Nagrobna stela za Avrelija Sekundina in njegovo družino. (Fototeka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU)

Zanimiv je primer veterana Avrelija Verina, ki je postavil nagrobno stelo za svojega sina Avrelija Justina, ki je služil v Drugi italški legiji in umrl star komaj 23 let v eni izmed dačanskih odprav. Družina teh Avrelijev je živela v Celeji. Katerega pohoda proti Dačanom se je umrlu udeležil, ni popolnoma jasno, a se je to moralo dogoditi konec 2. st. ali v 3. st., na kar nakazuje slog spomenika in ime *Aurelius*. Morda je Avrelij Justin sodeloval v pohodu Maksimina Tračana (leta 236). Ob tem pa je mogoče opozoriti, da je oblika *Daccisca* nenavadna, saj bi pričakovali običajno, izpeljano iz pridevnika *Dacicus*, a se je očitno spremenila pod vplivom grških pridevnikov in samostalnikov na -isko-.⁸

C) »Moda«

Učitelj se pri svojem delu gotovo sreča tudi z vprašanji: kakšni so pa bili ti Rimljani, kako so se oblačili, kakšna je bila moda, kakšne so bile frizure? Na vsa ta in še številna druga vprašanja lahko odgovorimo prav s pomočjo napisnih spomenikov, ki poleg napisa premorejo tudi portretne niše z upodobitvami pokojnikov. Te natančne

⁸ Julijana Visočnik, Vojaški napisi iz Celeje in njene okolice, *Arheološki vestnik*, 59, 2008, str. 339.

upodobitve prispevajo k temu, da svet Rimljanov in oni sami vstajajo pred nami bolj živi in v bolj celostni podobi, še posebej pomembno je to za učenje latinščine in pridobivanje znanja o latinščini na začetni stopnji (torej v osnovni šoli), ko sam jezik in njegova slovnica pač nista dovolj, da bi pritegnila pozornost otrok.

5. Nagrobna stela za Avrelija Sekundina in njegovo družino

CIL III 5246

D(is) M(anibus). Aur(elius) Secundinus

et Aur(elia) Valentina con(iux)

vivi fec(erunt) sibi et Aur(elius)

Secundianus fil(ius),

- 5 *o(bitus) an(norum) VII. Crudeles
parentes facere cur(averunt).*

Prevod: Božanskim Manom. Avrelij Sekundin in soproga Avrelija Valentina sta za življenja postavila sebi in sinu Avreliju Sekundijanu, ki je umrl, star sedem let. Kru-
ta⁹ starša sta poskrbela za postavitev.

Bolj kot sam napis je pri tej steli pomemben nosilec napisa, torej stela z reliefno upodobitvijo; naj si jo zato pogledamo nekoliko natančneje. Na arhitravu, ki deli napisno polje od portretne niše, je cvetlični ornament. Noriško-panonska voluta je uporabljena kot zgornji zaključek portretne niše, v kateri sta upodobljena zakonca z otrokom med njima. Žena, ki je na mozevi desnici, ima posebno pokrivalo, oblečena je v tuniko in plašč; v desnici pa drži cvet. Na ušesih, ki niso pokrita, so vidni uhani. Deček drži pisalo (*stylus*) in pisalno deščico, posebno pozornost pa pritegne njegova frizura: lasje so počesani nazaj in speti v čop na desni strani (t. i. *Jugendlocke*, *Horuslocke*). Mož (oz. dečkov oče) v rokah drži zvitek, pri čemer sta kazalec in sredinec v značilni pozi. Lase in brado moža je težko ločiti od preostalega dela glave, pri tem pa izstopajo velika ušesa. Tudi on je oblečen v tuniko, čez katero mu visi plašč, zapet na desnem ramenu. Mezinec leve roke je okrašen z neobičajno velikim prstanom, ki najverjetneje predstavlja statusni simbol (ali kako drugo pomembno funkcijo znotraj kulta, del katerega je družina vsekakor bila). Namreč: omenjeni prstan, dečkova frizura, egipčanski stil ženskega pokrivala in frizure so izraziti kazalniki, da je bila družina posvečena v Izidin kult.

9 Za pridevnik *crudelis* glej članek Julijana Visočnik, *Crudeles parentes on the funerary stele for Aurelius Secundinus and his family (CIL III 5246), Religion in public and private sphere: acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, [22.-25. september 2008, Celje] (ed. Irena Lazar), Koper 2011, str. 41–48. Gregor Pobežin, *Crudelis amor – crudelis tu quoque mater: nekaj pomislekov o motivu "krute ljubezni" v latinski književnosti, Emona: med Akvilejo in Panonijo = between Aquileia and Pannonia* (ur. Irena Lazar, Bernarda Županek), Koper 2012, str. 515–523.

D) Demografija

Na tem mestu se je mogoče navezati na še eno tematiko, ki jo odpirajo rimski nagrobniki, namreč vprašanja v zvezi z demografijo: kako dolgo so živeli, kdaj in zakaj so umirali, kakšna je bila povprečna starost in ali je možno (s tem, kar velja za splošno prepričanje, da je bila namreč smrtnost velika, da so umirali mladi itd.), da so posamezniki doživeli sto in več let? Zakoreninjeno prepričanje lahko negiramo z več primeri na nagrobnih spomenikih, ki jih poznamo iz slovenskega prostora; pa čeprav je treba ob tem pustiti prostor vsaj za trohico dvoma, ali črka C na nagrobnikih res pomeni sto ali morda kaj drugega. Vloga nagrobnikov postane bistvena, saj na njih srečujemo posameznike, o katerih v glavnem ne vemo ničesar drugega kakor to, kako jim je ime in kolikšno starost so dočakali. Njihova leta, zapisana z rimskimi števili, lahko postanejo zanimiva, sploh ko opozorimo na to, da so v veliki večini primerov zaokrožena na 5 ali 10. Ponovitev rimskih števnikov pa nas lahko vodi v diskusijo in razmišljanje o vzrokih za tovrstno prakso.

6. Nagrobna plošča za Celata

CIL III 5700

Celatus Tertul(l)i (filius)

annorum C vibu-

s (!) fecit sibi et suis.

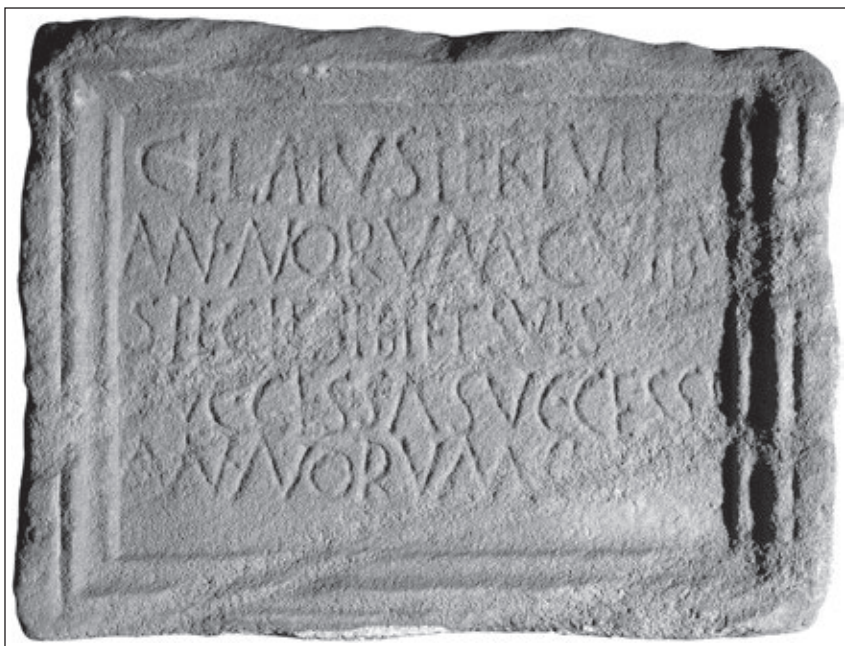
Successa Successi (filia)

5 *annorum CI.*

Prevod: Celat, Tertulov sin, star 100 let, je za življenja postavil zase in za svoje. Sukcesa, Sukcesova hči, stara sto eno leto.

Pravkar navedeni napis (ali njemu podobni) lahko predstavljajo izhodiščno točko za debato o demografskih vprašanjih za čas, o katerem govorimo (pribl. 1. st. pr. Kr.–3. st. po Kr.). Za imenom, kot običajno, sledi navedba let, ki pa je nekoliko presenetljiva, saj se srečamo s črko C, umrli naj bi torej doživel sto let. Na napisih se sicer praviloma pojavljajo zaokrožena števila, ki navajajo leta življenja, kar nam pove, koliko so se prebivalci imperija ukvarjali s štetjem let in kako natančni so pri tem bili. Razmeroma pogosto pa srečamo tudi število sto in več;¹⁰ omenjeno dejstvo gotovo preseneča, saj velja prepričanje, da je bila življenjska doba v povprečju veliko krajša kot danes. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je na mnogo manjšo povprečno življenjsko dobo v veliki meri vplivala velika smrtnost novorojenčkov in sploh otrok v prvih letih življenja. Število sto bi v duhu zaokroževanja lahko pomenilo, da gre za nekoga, ki je

10 Marjeta, Šašel Kos, Centenarians in the Emona area and the adjacent Norican and Pannonian regions, *Misurare il tempo, misurare lo spazio : atti del colloquio AIEGL – Borghesi 2005* (ur. Angela Donati), Faenza 2006, str. 175–197.

Nagrobna plošča za Celata. (Foto Tomo Jeseničnik)

dočakal res lepo starost, pri čemer sama stotica ne more biti popolnoma izključena.¹¹

E) Šolstvo

Rimski spomeniki z napisi nas lahko popeljejo v vse sfere rimske družbe; šolstvo, iz katerega na tem mestu izhajamo in h kateremu se z zadnjim primerom tega cikla tudi vračamo, pri tem ni nobena izjema. Po eni strani na napisih najdemo omembe tistih, ki so učiteljski poklic takrat opravljali, po drugi pa lahko iz upodobitev v portretnih nišah ugotavljamo, kakšne pripomočke so otroci uporabljali pri učenju: pisala (*stylus*), povoščene tablice (*tabula cerata*), knjige v obliki zvitkov (*volumen*) itd.¹² Na ta način učenje novih besed ni le prazno memoriranje, saj se z rimskim izobraževalnim sistemom lahko seznanimo v latinskih terminih, torej s tistimi, ki so jih že takrat uporabljali.

7. Nagrobna stela za Gaja Marcija Ceilerja

CIL III 10805

C(aius) Marci-

us C(ai) f(i)lius

11 Prim. Saša Djura Jelenko, Julijana Visočnik, Rimski kamniti spomeniki slovenske Koroške, *Arheološki vestnik*, 57, 2006, str. 365.

12 Glej sl. 5 (Izidin kult).

- Ceiler*
praeceptor gr(ammaticus?, Graecus?)
 5 *ann(norum) L. H(ic) s(itus).*
Pompeia
Q(uinti) f(ilia) Respec-
ta sibi et con-
[i]ugi v(iva) f(ecit).

Prevod: Gaj Marcij Ceiler, sin Gaja, učitelj slovnice (ali grščine?), star 50 let, leži tukaj. Pompeja Respekta, Kvintova hči, je za življenja postavila zase in za svojega moža.

Predstavljeni primer napisa je edini v Sloveniji, ki izrecno omenja posameznika z učiteljskim poklicem. Gr. lahko namreč preberemo kot *grammaticus*, kar bi pomenilo osnovnošolskega oz. srednješolskega učitelja. Beseda *praeceptor* ima bolj kot ne enak pomen kot *grammaticus*.¹³ Možno pa je, da bi okrajšavo gr. prebrali tudi kot *Graecus* oz. *Graeci*, v tem primeru bi se Marcij izkazal za učitelja grščine, ki je deloval v mestu Neviodunum.¹⁴

Skupen razmislek o tem, katera od obeh možnosti se zdi bolj verjetna in zakaj, lahko predstavlja izziv, ki se mu razred ali manjša skupina posveti.

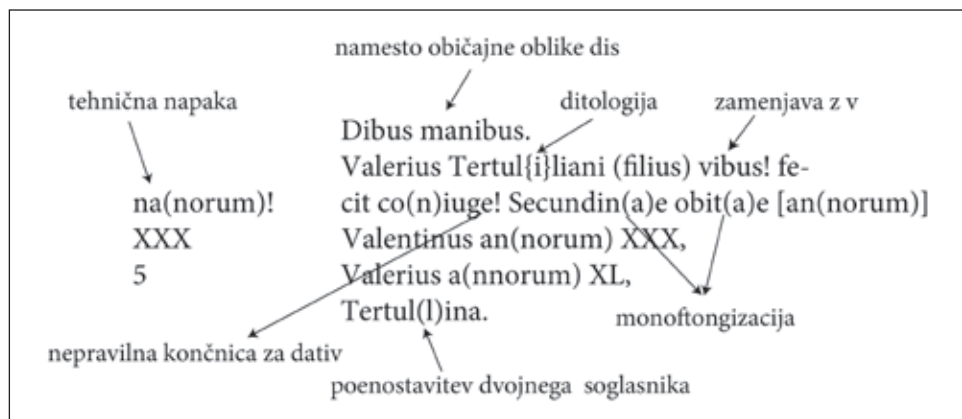
Nagrobna stela za Gaja Marcija Ceilerja. (Narodni muzej Slovenije, foto Tomaž Lauko)

Epigrafski spomeniki in učenje jezika

Latinski napisi veljajo za enega najboljših in najbolj relevantnih virov vulgarne latinščine, torej tiste, ki je bila v Rimskem imperiju dejansko govorjena, ne pa zapisana, knjižna varianta, ki jo srečamo samo pri latinskih klasičnih avtorjih. Proučevanje napisov nam tako odstira zakonitosti pri razvoju in spreminjanju jezika, kaže pa tudi na postopen prehod v romanske jezike. Jezikovne značilnosti vulgarne latinščine se na napisih kažejo predvsem kot napake, torej kot odstopanja od uveljavljenih norm knjižnega jezika. Napake na napisih so tako tudi odraz jezika, ki se je dejansko uporabljal v praksi, v vsakdanjem življenju. Sicer pa so nekatere od napak, s katerimi se na napisih srečamo, čisto tehnične narave. Med tistimi, ki pa niso in so dejansko odraz tega, da je jezik živa stvar, ki se spreminja, se najpogosteje pojavljajo monoftongizacija, zapisovanje glasu K s črko K namesto C, poenostavljanje dvojnih soglasnikov in sa-

¹³ Glej objavo v RINMS, št. 129.

¹⁴ Drnovo pri Krškem

Prikaz napak in neustreznih slovničnih rab na prepisu napisu. (Priprava Mateja Belak)

moglasnikov. Nemalokrat na napisih najdemo tudi neobičajne, nenavadne in arhaične oblike (npr. *dibus*), menjavanje črke v in b (*vivus*, *vibus*); gotovo bodo takšni primeri, ki se običajno pri pouku le omenijo, veliko bolj ostali v spominu, če jih pogledamo na napisu, kjer so normalno opravljali svojo nalogo.

8. Žara za Valerija in njegovo družino

Navedena žara predstavlja primer napisu s številnimi napakami, a je takšna množica »napak« prej izjema kot nekaj običajnega. Praviloma napisi vsebujejo največ eno, morda dve jezikovni posebnosti (odstopanji, napaki). Prav z njihovo pomočjo pa se lahko pokaže, da je bila latinščina nekoč zelo živ jezik, pri katerem je bilo mogoče razlikovati med knjižnim jezikom na eni strani in pogovornim na drugi, s čimer se spet potegnejo paralele z današnjim časom ter z razslojenostjo jezika, kot jo poznamo danes.¹⁵

Povzetek

Dežele, ki so bile pred dva tisoč leti vključene v rimsko državo, se v polnosti ne zavedajo, kaj vse je dediščina tega ogromnega in močnega imperija. Ni ne časa ne mesta za naštevane vseh tehničnih in civilizacijskih dosežkov, za katere se moramo zahvaliti prav Rimljanom. Prav pa je, da spet opozorimo na pomen spomenikov z napisi, ki sta jih rimska civilizacija in kultura prinesli v vse kotičke rimskega imperija. Rimski napisi so pomemben vir za proučevanje zgodovine, vseh njenih področij, namreč tudi tistih, ki so bili dolgo časa postavljena na stranski tir (sužnji, ženske, demografija, mi-

¹⁵ Julijana Visočnik, Jezikovne značilnosti napisov Celeje in njene okolice, *Keria: studia Latina et Graeca*, 9, 2007, št. 2, str. 17, 18.

gracije, gospodarstvo ...). Obenem pa prav ti napisi predstavljajo vir neizkoriščenega didaktičnega materiala oz. pripomočkov, h kateremu se predvsem zaradi nepoznavanja in morda tudi podcenjevalnega odnosa sploh ne obračamo. Pred nami je tako skromen poskus, da se takšnemu dožemanju epigrafike in rimskih napisov naredi konec in se vendar kdaj pa kdaj za popestritev pouka poseže po kakšnem napisu ali še bolje, da se obišče lapidarij (npr. v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani ali v Pokrajinskem muzeju Celje) ter prepusti, da kamni spregovorijo in s tem povzročijo, da se sivina nosilcev napisov pisano obarva in pred nas stopijo žive podobe rimskega vsakdana.

Ker pouk latinščine običajno delimo na spoznavanje kulturno civilizacijskih vsebin (religija, kulti, mitologija, literatura, navade in običaji ...) ter samo učenje jezika (slovnica in nabiranje besednega zaklada), lahko tudi didaktični potencial napisov razdelimo na ta dva velika dela. V članku smo najprej predstavili primere, ki nas seznanjajo z različnimi vidiki rimske družbe: verovanje (božanstva, kulti), vedeževanje in haruspiki, ki so večino *disciplina Etrusca* ponesli naokrog po rimskem imperiju, vojska (enote, vojaki, funkcije), moda (upodobitve v portretnih nišah nasploh), šolstvo (omemba učiteljev, upodobitve učencev), demografija (povprečna starost, umrljivost, stoletniki?). Možnosti na tem področju je še veliko več, a je bilo treba izbrati nekaj najbolj značilnih; v lapidarijih, v korpusih napisov ali v epigrafskih bazah je mogoče najti še mnoge druge, ki jih lahko porabimo za plastično ponazoritev še takega vidika rimske (provincialne) družbe.

Latinski napisi veljajo za enega najboljših in najbolj relevantnih virov vulgarne latinščine, njihovo proučevanje nam tako odstira zakonitosti pri razvoju in spreminjanju jezika, kaže pa tudi na postopen prehod v romanske jezike. Jezikovne značilnosti vulgarne latinščine se na napisih kažejo predvsem kot napake, torej kot odstopanja od uveljavljenih norm knjižnega jezika. Najpogosteje se pojavljajo monoftongizacija, zapisovanje glasu K s črko K namesto C, poenostavljanje dvojnih soglasnikov in samoglasnikov. Nema lokrat na napisih najdemo tudi neobičajne, nenavadne in arhaične oblike (npr. *dibus*), menjavanje črk v in b (*vivus, vibus*); gotovo bodo takšni primeri, ki se jih običajno pri pouku le omeni, veliko bolj ostali v spominu, če se jih pogleda na napisu, kjer so normalno opravljali svojo nalogo.

Viri in literatura

Literatura

- Djura Jelenko, Saša, in Visočnik, Julijana: Rimski kamniti spomeniki slovenske Koroske, *Arheološki vestnik*, 57, 2006, str. 345–415.
- Pirkmajer Slokan, Aleksandra: Sprehod po rimskem lapidariju Narodnega muzeja Slovenije: vodnik za mlade, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Pirkmajer Slokan, Aleksandra: Epigrafska delavnica Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, *Posodobitve pouka v gimnazijski praksi. Latinščina*, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2010, str. 55–87.

- Pobežin, Gregor: *Crudelis amor --- crudelis tu quoque mater: nekaj pomislekov o motivu "krute ljubezni" v latinski književnosti, Emona: med Akvilejo in Panonijo = between Aquileia and Pannonia* (ur. Irena Lazar, Bernarda Županek), Koper 2012, str. 515–523.
- Šašel Kos, Marjeta: *The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia = Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1997.
- Šašel Kos, Marjeta: Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999.
- Šašel Kos, Marjeta: Centenarians in the Emona area and the adjacent Norican and Pannonian regions, *Misurare il tempo, misurare lo spazio: atti del colloquio AIEGL - Borghesi 2005* (ur. Angela Donati), Faenza 2006, str. 175–197.
- Šašel Kos, Marjeta: Noreja – nerešena uganka = Noreia – an unsolved enigma, *Arheo: arheološka obvestila: glasilo Slovenskega arheološkega društva*, 27, 2010, str. 81–90.
- Visočnik, Julijana: Jezikovne značilnosti napisov Celeje in njene okolice, *Keria: studia Latina et Graeca*, 9, 2007, št. 2, str. 7–23.
- Visočnik, Julijana: Vojaški napisi iz Celeje in njene okolice, *Arheološki vestnik*, 59, 2008, str. 325–357.
- Visočnik, Julijana: Crudeles parentes on the funerary stele for Aurelius Secundinus and his family (CIL III 5246), *Religion in public and private sphere: acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, [22.–25. september 2008, Celje]* (ed. Irena Lazar), Koper 2011, str. 41–48.
- Visočnik, Julijana: Vojaki iz Celeje na tujem = Celeian soldiers attested across the Empire, *Arheološki vestnik*, 63, 2012, str. 235–264.
- Visočnik, Julijana: Foreigners in the area of Celeia, *Classica et Christiana: Anuar al Centrului de Studii Clasice și Creștine = Periodico annuale del Centro di Studi Classici e Cristiani*, 9, 2014, št. 1, str. 275–298.

Epigrafske baze

- EDCS = Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby http://oracle-vm.ku-eichstaett.de:8888/epigr/epigraphik_de
- EDH = Epigraphische Datenbank Heidelberg <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de>
- EDR = Epigraphic Database Roma <http://www.edr-edr.it>
- LUPA = UBI ERAT LUPA - Roman Stone Monuments <http://www.ubi-erat-lupa.org>

Okrajšave

- AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien 1: Noricum und Pannonia Superior*. – Zagreb 1938.
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- ILJug: A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt*: Situla 5, Ljubljana 1963. – Situla 19, 1978; Situla 25, 1986.
- RINMS: M. Šašel Kos, *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije | The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*. – Situla 36, Ljubljana 1997.